

Zugehörigkeit zur Katholischen Kirche. Kanonistische Klärungen zu den pastoralen Initiativen der Österreichischen Bischofskonferenz. Festschrift für Bischof DDr. Klaus Küng zur Vollendung des 70. Lebensjahres, Wien 2010, 88 s. [Die österreichischen Bischöfe, hg. vom Generalsekretariat der Österreichischen Bischofskonferenz, Heft 10].

Minęło pięć lat od wydania przez Papieską Radę ds. Tekstów Prawnych *Listu okólnego* z 13.03.2006 r. w sprawie formalnego aktu odstąpienia od Kościoła katolickiego, a ściśle – interpretacji klauzuli *actu formali ab Ecclesia catholica deficere*, obecnej w trzech kanonach prawa małżeńskiego: 1086 § 1, 1117 i 1124 KPK. Znaczenia tego dokumentu bynajmniej nie umniejszała – podjęta już w 1999 r. przez Jana Pawła II – decyzja o usunięciu wymienionej klauzuli z KPK, ogłoszona przez Benedykta XVI w *motu proprio* „*Omnium in mentem*” 26 X 2009 r. Nie można wszak zapominać, jaki był bezpośredni powód wydania *Listu okólnego*: stwierdzenie nieskuteczności prawnokanonicznej deklarowanego przed władzą cywilną Niemiec, Austrii czy niektórych kantonów Szwajcarii tzw. *Kirchenaustritt* – wystąpienia z Kościoła. Jeśli zatem w Polsce nie dziwi zainteresowanie wydanymi przez konferencję biskupów przepisami pt. *Zasady postępowania w sprawie formalnego aktu wystąpienia z Kościoła* (Akta KEP 14 /2008/, s. 89–91), to tym bardziej oczy światowej opinii publicznej są zwrócone w stronę krajów, gdzie odmowę płacenia podatku kościelnego (*Kirchensteuer*, *Kirchenbeitrag*) tradycyjnie utożsamiano dotąd z *actus formalis defectionis ab Ecclesia*.

Świadectwem żywo toczącej się dyskusji i nade wszystko podejmowanych wysiłków przełożenia wytycznych *Listu okólnego* z 2006 r. na obowiązujące w Austrii nowe uregulowanie rzeczony kwestii jest 10. numer wydawanej przez Sekretariat Generalny Konferencji Episkopatu Austrii [dalej: ÖBK] serii: „Die österreichischen Bischöfe”. Aktualność i istotność problematyki zawartej w tej pozycji dalece wykracza poza partykularne problemy austriackiego Kościoła – o czym przesądza już sam umieszczony na początku list przewodniczącego Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych abp. Francesca Coccopalmeria do przewodniczącego ÖBK kard. Christoph Schönborna. Uniwersalizm poruszanych w książce kwestii, dociekanie ich teologicznych fundamentów (założeń myśli prawnej) i nieoprzestanie na prezentacji samych wypracowanych rozwiązań prawnopastoralnych – podkreśla trafnie dobrany tytuł: *Przynależność do Kościoła katolickiego*.

Wstęp (s. 5–6) autorstwa Waltera Hagela – referendarza ÖBK, pozwala łączyć treść prezentowanej pozycji (obok wspomnianej wymiany listów na linii: przewodniczący Papieskiej Rady – przewodniczący ÖBK) z dwoma wydarzeniami. Pierwsze wydarzenie to międzynarodowa konferencja naukowa zorganizowana w 2009 r. przez biskupa St. Pölten Klausa Künga (*nota bene* szkoda, że bliższych informacji o tym wydarzeniu, łącznie z rokiem odbycia, trzeba było szukać w Internecie) – artykuły zawarte w drugiej części książki stanowią pokłosie tamtej konferencji; przy czym, o ile autor dwóch pierwszych studiów dokonał tylko pewnych uzupełnień, o tyle autor dwóch ostatnich opracowań nadał im nowy zaktualizowany kształt. Przy tej okazji czytelnik dowiaduje się o zasługach bpa Künga, któremu dedykowana jest książka. Po ukazaniu się *Listu okólnego* z 2006 r. był on aktywnym delegatem w rozmowach z rzymskimi dykasteriami, tym z grona delegacji ÖBK, który najbardziej przyczynił się do powstania pierwszego „austriackiego” uregulo-

wania rzeczonyj kwestii *actus formalis* w 2007 r. (ÖBK, *Erklärung der Österreichischen Bischofskonferenz zum Kirchenaustritt* [15 VIII 2007], Die österreichischen Bischöfe, Heft 7, s. 9–10). Drugie znaczące wydarzenie to wypracowanie i ogłoszenie przez ÖBK na zebraniu plenarnym w czerwcu 2010 r. nowych regulacji (także z aktywnym udziałem bpa Künga) – które znalazły się w niniejszej publikacji i zostaną pokrótce omówione.

Część doktrynalno-prawną omawianej pozycji, którą stanowi zbiór *Dokumente der Österreichischen Bischofskonferenz*, poprzedza – jak to już zaznaczono – list abpa Cocco-palmeria *Schreiben des Päpstlichen Rates für die Gesetzestexte vom 14. April 2010* (odpowiedź na interpelację kard. Schönborna z 25 III 2010 – w języku włoskim /s. 7–8/ i w języku niemieckim /s. 9–10/). Kluczowy *passus* tego listu – co warto podkreślić (a jest to m.in. opinia wybitnego znawcy przedmiotu Helmuta Pree’a) – przynosi odpowiedzi na ważne pytania w trwającej od 2006 r. ogólnokościelnej dyskusji. List ten – po pierwsze – przypomina, że na prawnie relewantny (i skuteczny) *actus formalis* składają się trzy elementy: a) wewnętrzna decyzja odstąpienia od Kościoła katolickiego, b) wykonanie i zewnętrzna manifestacja tej decyzji, c) przyjęcie do wiadomości tej decyzji przez kompetentną władzę kościelną; dopóki to nie nastąpi każda taka deklaracja przed urzędnikiem państwowym pozostaje nieskuteczna (*ist unzureichend und ohne Wirkung*). Po wtóre, list jasno odpowiada na kanonistyczne roztrząsania kwestii retroaktywności wykładni pojęcia *actus formalis defectionis ab Ecclesia catholica* w wymienionym dokumencie z 2006 r. (omawia to zagadnienie Ludger Müller – s. 69): retroaktywność nie jest potrzebna; małżeństwa katolików, którzy dokonali *Kirchenaustritt* przed władzą państwową i nie zachowali formy kanonicznej (choć byli do niej zobowiązani) są *ipso iure* nieważne. I po trzecie – co list komunikuje także *explicite* – wspomniane stwierdzenie nieważności odbywać się może na drodze administracyjnej (procedura badania stanu wolnego) i nie jest wymagane sądowe postępowanie o orzeczenie nieważności małżeństwa.

Na prezentowane w zbiorze dokumenty ÖBK składają się: (1) *Regelung der Österreichischen Bischofskonferenz zum Kirchenaustritt* (s. 11–12), który dosłownie powtarza (z pominięciem kilku zdań wstępu) zasadniczą treść wspomnianego dokumentu ÖBK z 2007 r. (*Erklärung...*, s. 9–10): a) najpierw przypomina: podstawowym obowiązkiem ochrzczonego jest zachowanie wspólnoty z Kościołem (kan. 209 KPK) i zaradzanie jego potrzebom (kan. 222 § 1 KPK), b) dalej stwierdza: deklarowane przed urzędnikiem państwowym wystąpienie z Kościoła (*Kirchenaustritt*) pozwala domniemywać (*rechtlliche Vermutung*) wolę niezachowania takiej wspólnoty, c) w płaszczyźnie karnoprawnej powołuje kanony 1364 § 1 i 1331 § 1 KPK, d) w końcu – w trosce o zagwarantowanie pewności prawa – ustala następującą procedurę: powiadomiony przez urzędnika państwowego biskup nawiązuje z osobą, która dokonała *Kirchenaustritt* kontakt listowny; w liście wyjaśnia jej kanonicznoprawne skutki tego aktu i zaprasza do przedstawienia motywów uczynionego kroku; zaproszenie do rozmowy duszpasterskiej (z własnym proboszczem, którego wcześniej powiadamia biskup) ma otworzyć drogę do ewentualnego ponownego wstąpienia do Kościoła bądź przynieść ostateczne potwierdzenie podjętej wcześniej decyzji; brak reakcji – co w liście biskup zaznaczy – będzie oznaczać, że po upływie terminu 3 miesięcy od powzięcia aktu *Kirchenaustritt* dokonany zostanie (ewidentnie z powołaniem się na *praesumptio iuris*) wpis do księgi ochrzczonego o wystąpieniu formalnym aktem z Kościoła katolickiego; natomiast oświadczenie przed biskupem w ciągu 3 miesięcy (także w formie pisemnej), że intencją danej osoby nie było występowanie z Kościoła katolickiego wystarcza, by cieszyła się ona w Kościele pełnią praw i obowiązków (biskup powiadamia proboszcza miejsca); tym samym uznaje się wcześniejsze oświadczenie przed urzędnikiem państwowym za niebyłe i nie stosuje się procedury ponownego przyjmowania do Kościoła; gdyby po upływie 3 miesięcy domniemanie okazało się

nietrafne, należy zastosować wszystkie przepisy o ponownym przyjęciu na łono Kościoła. (2) Drugi dokument *Hinweise für die Durchführung der Regelung der Bischofskonferenz zum Kirchnaustritt* (s. 13–14) – jest nieco skróconą wersją dokumentu z 2007 r. o niemal identycznym tytule (ÖBK, *Hinweise für die Durchführung der Erklärung der Bischofskonferenz zum Kirchnaustritt*, Die österreichischen Bischöfe, Heft 7, s. 12–14) i zawiera dyrektywy prawnopastoralne, m.in.: o nawiązaniu kontaktu z osobą, która dokonała *Kirchnaustritt*, o pojednaniu z Kościołem takiego grzesznika (bo dokonany akt *muss als schwerer Verstoß gegen die Einheit mit Christus und seiner Kirche betrachtet werden*), o sposobie postępowania z osobą, która nie ukończyła 14 roku życia, o procedurze dokonania stosownego wpisu do księgi ochrzczonych. (3) Trzeci dokument *Erklärende Ausführungen der Österreichischen Bischofskonferenz nach c. 34 CIC zu den Auswirkungen des Kirchnaustrittes nach staatlichem Recht auf die kirchliche Rechtsstellung des Ausgetretenen* [21-23 VI 2010] (s. 15–16) m.in. wylicza szczegółowo kanoniczne skutki *actus formalis defectionis ab Ecclesia* (*Kirchnaustritt*): niemożność przyjmowania komunii św., niemożność sprawowania urzędów (np. chrzestnego, świadka bierzmowania) oraz funkcji kościelnych (np. udziału w radach diecezjalnych czy parafialnych), utrata czynnego i biernego prawa wyborczego w Kościele; jeśli odstępcą pełni urząd kościelny, musi go złożyć, a upoważnienie od władzy kościelnej do pełnienia jakiejś posługi (np. misja kanoniczna do katechizowania) musi zostać cofnięte; w wypadku braku przed śmiercią jakichkolwiek oznak pokuty odstępcą może zostać pozbawiony prawa do pogrzebu kościelnego. (4) Czwarty dokument *Feststellung der Österreichischen Bischofskonferenz in der Angelegenheit Nichtbestandserklärung standesamtlicher Ehen ab dem Zeitpunkt des Inkrafttretens des CIC 1983* [21-23 VI 2010] (s. 17) wprowadza do obiegu prawno-gomówione wyżej wskazania (drugie i trzecie) *Schreiben des Päpstlichen Rates für die Gesetzestexte vom 14. April 2010*.

„Zdolność nabywania i posiadania dóbr doczesnych stanowi niezbędny warunek, by Kościół rzymskokatolicki, tak jak każdy inny Kościół czy związek wyznaniowy, mógł wypełniać swoją misję w świecie” – tak Wilhelm Rees, profesor prawa kanonicznego uniwersytetu w Innsbrucku rozpoczyna ciekawy artykuł pt. *Formen der Kirchenfinanzierung in Europa. Vergleich und Wertung einzelner Systeme* (s. 18–37), poświęcony systemom finansowania Kościołów w Unii Europejskiej. W pierwszej odsłonie czytelnik ma szansę zapoznać się z historycznym zarysem problematyki, w którym dobrze oznaczone cezury czasowe pozwalają spojrzeć na kluczowe momenty procesu wyłaniania się współczesnych instytucji prawnych: *Kirchensteuer* w Niemczech czy *Kirchenbeitrag* w Austrii. I tak można się dowiedzieć, że do przełomu wieków V i VI administrowanie majątkiem kościelnym było wyłączną domeną biskupa, czas późniejszy to rozparcelowanie tego majątku między wiele podmiotów prawa: biskupstw, parafii, klasztorów oraz powstanie nowych instrumentów finansowych w rodzaju dziesięciny (wprowadzili ją w VIII w. król Pepin i jego syn cesarz Karol Wielki jako rekompensatę za przejęte w toku tzw. sekularyzacji karolińskiej dobra kościelne; z cesarstwa frankońskiego rozprzestrzeniła się na całą Europę i obowiązywała aż do rewolucji francuskiej), *iura stolae*, fundacji i systemu beneficjalnego. Drugim ważnym momentem było sekularyzacyjne prawo wywłaszczeniowe z 1803 r. (przejęcie dóbr kościelnych przez tzw. *Reichdeputationsbeschluss* rekompensowało podówczas poniesione straty w wojnie koalicji Prusy/Austria z Francją), które szczególnie ciężko doświadczyły Kościół w Niemczech (*nota bene* szkoda, że autor nie znalazł miejsca, by wspomnieć o pierwszym ustawodawstwie *Kirchensteuergesetz* z 1827 r. w księstwie Lippe, a także Oldenburg, Sachsen-Altenburg). W krótkim drugim rozdziale autor omawia przepisy kodeksowe dotyczące prawa majątkowego z wyakcentowaniem znaczenia i implikacji normy prawa podstawowego: „Wierni mają obowiązek zaradzić

potrzebom Kościoła, aby posiadał środki konieczne do sprawowania kultu, prowadzenia dzieł apostołstwa oraz miłości, a także do tego, co jest konieczne do godziwego utrzymania szafarzy” (kan. 222 § 1 KPK). Obszerny trzeci rozdział o systemach finansowania w państwach członkowskich Unii Europejskiej autor otwiera celną uwagą, że ponieważ Kościoły nigdy nie utrzymują się tylko z jednego źródła, rzeczony systemy nie istnieją w czystej formie – zawsze chodzi o systemy mieszane z różnym rozłożeniem akcentów. Można zatem mówić o podstawowych formach finansowania (*Grundformen*): 1) Pierwsza forma to mniej lub bardziej pełne finansowanie Kościoła przez państwo (Belgia, Luksemburg, Grecja, Estonia, Litwa, Słowacja, Czechy. 2) Drugą formę stanowi finansowanie Kościoła przez jego członków; forma ta znana jest w 4. wariantach (*Unterformen*): a) system ofiar i kolekt (USA, Francja, Portugalia, Wielka Brytania, Bułgaria, Irlandia, Łotwa, Malta, Polska, Rumunia); b) system oparty na *Kirchenbeitrag* (Austria – *Kirchenbeitragsgesetz* z 1939 r. został inkorporowany do konstytucji i potwierdzony w umowie ze Stolicą Apostolską z 23 VI 1960 r.; tu warto sięgnąć do danych, które pomija autor: *der Kirchenbeitrag beträgt von der Beitragsgrundlage (Einkommen) 1,1% abzüglich eines Absetzbetrages von 50 Euro, mindestens jedoch 84 Euro für Einkommensteuerpflichtige bzw. 15 Euro für Personen, die ausschließlich Einkünfte aus nichtselbständiger Arbeit erzielen* – www.kirchenbeitrag.at); c) system oparty na *Kirchensteuer* (Niemcy, Dania, Finlandia, niektóre kantony Szwajcarii, Szwecja do 2000 r. – w Niemczech wraz z przeszczepieniem do powojennej konstytucji tzw. artykułów kościelnych Republiki Waimarskiej, określających *Kirchensteuer* art. 140 GG jest odpowiednikiem dawnego art. 137 ust. 6 WeimRV; za autorem warto dodać: *Die Kirchensteuer [...] beträgt in den süddeutschen Bundesländern 8%, in den norddeutschen Bundesländern 9% der Lohn- bzw. Einkommensteuer* – s. 25; d) inne rozwiązania podatkowe (Hiszpania, Włochy i Węgry to kraje, w których istnieje możliwość finansowania Kościołów w związków wyznaniowych z odpisów od podatku dochodowego – odpowiednio – 0,7, 0,8, 1% należnej kwoty). 3) Trzecią formą podstawową jest finansowanie z dochodu z inwestycji kapitałowych. W ostatnim rozdziale autor podejmuje próbę waloryzacji poszczególnych rozwiązań systemowych, by w końcu dojść do konkluzji, że w zapewnieniu bazy finansowej Kościołom nie ma rozwiązań idealnych i najlepszą reakcją na ich, nierzadko słuszną, krytykę jest doskonalenie systemów już istniejących, a nie tworzenie nowych.

Kolejny artykuł, także autorstwa Wilhelma Reesa, nosi tytuł *Der Kirchenaustritt und seine kirchenrechtliche Problematik* (s. 38–61). Impuls do jego napisania – jak wynika ze wstępu – dało przekonanie, że implikacje *Listu okólnego* z 2006 r. wykraczają poza problematykę prawa małżeńskiego, bo dotyczą nade wszystko kwestii bardziej podstawowej – problemu przynależności do Kościoła. W tę fundamentalną problematykę wprowadza czytelnika pierwszy rozdział, w którym omówione zostają konsekwencje chrztu św.: status osoby w Kościele (kan. 96, 204 § 1, 205 KPK), czyli bycie podmiotem praw i obowiązków (ogólnie identyfikowanych w kan. 208–223; z wyszczególnieniem przez autora znaczenia obowiązków zawartych w kan. 209 § 1, 222 § 1, 1261 § 2, 1262 KPK). Tu ważne okazuje się *memento* przewodniczącego Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych kard. Juliána Herranza: „sakramentalna więź przynależności do Ciała Chrystusa [...] zważywszy charakter sakramentalny chrztu, jest trwałą więzią ontologiczną i nie zostaje umniejszona z powodu jakiegokolwiek aktu lub faktu odstąpienia” (*List okólny*, Prot. N. 10279/2006, nr 7; tę doktrynalną prawdę tzw. *konsekratorische Kirchengliedschaft* dobrze oddaje kan. 849 KPK). Nie zmienia to w niczym faktu, że odstępstwo od wiary, a zwłaszcza odłączenie od Kościoła formalnym aktem stanowi najcięższe (pośród innych *Verfehlungen eines Kirchenglieds*) naruszenie porządku moralnego i prawa wspólnoty (*communio*), skutkujące istotnym (samo)pozbawieniem się praw (tu autor niestety

ogranicza się do egzemplarycznego przedstawienia kanonicznych skutków karnych formalnego aktu wystąpienia z Kościoła). Drugi rozdział służy zapoznaniu czytelnika z przepisami prawa państwowego Austrii (szczegółowo) i Niemiec (ogólnie), dotyczącymi kwestii przynależności wyznaniowej (*Zugehörigkeit zu einer Kirche oder Religionsgemeinschaft*). Od razu pojawia się istotna uwaga: owa przynależność pociąga za sobą nie tylko wspomniany obowiązek płacenia podatku kościelnego (*Kirchenbeitrag, Kirchensteuer*), lecz także obowiązek udziału w katechezie szkolnej (*Pflicht zur Teilnahme am konfessionellen schulischen Religionsunterricht* – chodzi tu rzecz jasna o zagadnienie bardziej złożone, ale trudno było oczekiwać, by autor przywoływał w tym kontekście wszystkie przedmiotowe regulacje odnoszące się do wolności wyznania i wolności sumienia). Prawo cywilne obu krajów uznaje autonomię Kościołów i związków wyznaniowych w regulowaniu kwestii przynależności kościelnej/wyznaniowej; wszelako to samo prawo stanowi, że członkostwo w Kościele lub wspólnocie wyznaniowej – w oparciu o podstawowe prawo wolności religijnej – można w każdej chwili zakończyć przez stosowną deklarację przed urzędnikiem państwowym (w tym miejscu autor prezentuje wyłącznie przepisy austriackie; szkoda, że nie odnosi się do analogicznych przepisów niemieckich). W trzecim rozdziale autor docieka skutków *Kirchenaustritt* w płaszczyźnie prawa kanonicznego i kościelnej praktyki administracyjnej. W literaturze kanonistycznej dominował do niedawna pogląd, sformułowany przez Josepha Listla, że odrzucenie w akcie *Kirchenaustritt* przynależności do Kościoła partykularnego i pełnej z nim wspólnoty wypełnia kanoniczne znamiona schizmy. Co więcej *Kirchenaustritt* musi być traktowany jako wystąpienie z Kościoła katolickiego formalnym aktem, co pociąga za sobą skutki prawnokarne przewidziane w kan. 1364 § 1 KPK (autor m.in. cytuje charakterystyczną wypowiedź Listla: „*der eigentliche Adressat der Kirchenaustrittserklärung [...] die Kirche*” ist). Przeciwwagą dla tego stanowiska był – początkowo odosobniony – pogląd Klausea Lüdickego, że decyzja o niepłaceniu podatku nie jest *actus formalis defectionis ab Ecclesia* i nie ma bezpośredniego przełożenia na skutki prawnokanoniczne. Inaczej niż mogłoby to wynikać z zapowiedzi, ukazana zostaje praktyka administracyjna w traktowaniu *Kirchenaustritt* tylko w diecezjach austriackich (z pominięciem niemieckich). Wartościową częścią artykułu jest wnikliwe roztrząsanie w tym samym rozdziale ewentualnych skutków prawnokarnych (tu godna uznania jest duża rezerwa autora w przesądzaniu o ich zaistnieniu) takiego aktu dokonanego przed urzędnikiem cywilnym – z powołaniem kolejno kanonów: 1321 §§ 1–3, 1364 § 1, 1331 §§ 1–2, 1352 § 2, 1371 n. 2, 1318, 1399 oraz 1315 § 1 (ten ostatni kanon w kontekście możliwego ustanowienia partykularnej ustawy karnej, na wzór tej, która od dawna obowiązuje – zresztą jako wyjątek, bo nie występuje nigdzie indziej – w archidiecezji Köln), a spoza obszaru prawa karnego – kanonów: 915, 1007, 1184 § 1, nn. 1 i 3, 874 § 1 n. 3. W ostatnim rozdziale autor zapoznaje czytelnika szczegółowo z przepisami wypracowanymi przez ÖBK w odpowiedzi na *List ökólny* z 2006 r.

W artykule *Konsequenzen des weltlich-rechtlichen Kirchenaustritts im kirchlichen Eherecht? Thesen zur Reform einer Reform* (s. 62–75) Ludger Müller, profesor prawa kanonicznego na uniwersytecie wiedeńskim, przywołując historyczne precedensy, wskazuje na głęboki sens zmiany, którą wprowadza *motu proprio* Benedykta XVI *Omnium in mentem* z 26 X 2009 r. Zdaniem autora, uznanie – w aspekcie doktrynalnym – systemowego znaczenia zasady *salus animarum*, wymusiło – w aspekcie formalnoprawnym – rezygnację z wyjątku od kan. 11 KPK (chodzi o tzw. *Defektionsklauseln* w kanonach 1086 § 1, 1117 i 1124) i powrót do zasady *semel catholicus semper catholicus*. Wyświetlenie istotnych przesłanek podjęcia tej decyzji, jak i jej dalekosiężnych skutków – to zadanie, jakie stawia sobie autor we Wstępie. Kolejne rozdziały: pierwszy, charakteryzujący akt formalny odstąpienia od Kościoła, drugi, poświęcony analizie uregulowań *Listu*

okólnego z 2006 r. (skupionej wokół kwestii: niniejszy opis prawny *actus formalis* nie jest interpretacją autentyczną, czy zatem „działa wstecz”?), trzeci, skoncentrowany na zmianie prawa po wejściu w życie *Omnium in mentem*, a także czwarty rozdział pt. *Die Ehe – ein Sakrament des Glaubens*, na pierwszy rzut oka niezwiązany wprost z tytułem opracowania – składają się na kompleksowe autorskie spojrzenie na problem i w jakiejś mierze „usprawiedliwiają” dość pretensjonalnie brzmiący podtytuł. Usunięcie *Defektionsklausel* z kanonu o formie zawarcia małżeństwa (kan. 1117 KPK) autor uzasadnia – nawiązując do znanych poglądów Winfrieda Aymansa – przesłanką natury fundamentalnej: implikacjami zasady *eo ipso sacramentum*. Wedle stanu prawnego sprzed obowiązywania regulacji *Omnium in mentem* – katolik ochrzczony, który wystąpił z Kościoła formalnym aktem zawierając małżeństwo – w jakiegokolwiek formie, uznanej za „małżeńską” – z inną osobą ochrzczoneą niezwiązaną przepisami kanonicznymi, wszedł nie tylko w ważny związek, ale i związek sakramentalny. Skoro w tradycji łacińskiej to małżonkowie są szafarzami sakramentu i niebagatelne, zdaniem autora, pozostaje pytanie o intencję sakramentalną stron, przynajmniej minimalną (według formuły trydenckiej: „czynienia tego, co czyni Kościół”) – prawodawca kościelny nie mógł dłużej godzić się na sytuację, w której na taką intencję u „odstępców” nie było co liczyć (abstrahując od dyskusyjności tezy o „intencji minimalnej” szkoda, że autor całkowicie pomija milczeniem ideę wolności religijnej, której zagwarantowanie legło u podstaw wprowadzenia rzeczonej klauzuli). Przywołując w ostatnim rozdziale kan. 840 KPK, autor słusznie podkreśla, że również małżeństwo jest sakramentem wiary (*auch die Ehe ist ein Sakrament des Glaubens*). Wydaje się jednak, iż rzetelne rozwinięcie tej niebanalnej tezy wymagałoby o wiele więcej miejsca niż parę stron w omawianym artykule.

Der Kirchenaustritt – ein Delikt? (s. 76–88) – takim, nieco prowokacyjnym, tytułem opatrzył Ludger Müller swe opracowanie nt. możliwych prawno Karnych skutków wystąpienia z Kościoła przed urzędnikiem państwowym (dla uściślenia: chodzi o naukową refleksję wyłącznie z perspektywy prawa kanonicznego). We Wstępie autor, wzmiankując o dwóch kierunkach kanonistycznych, dających diametralnie różne odpowiedzi na tytułowe pytanie (pierwszy to kierunek tradycyjny, związany z nazwiskiem Josepha Listla, drugi – zapoczątkowany przez Klause Lüdickego), nie zdradza, który sposób podejścia do problemu jest mu bliższy. Wszelako już w pierwszym rozdziale poddaje krytyce stanowisko hermeneutyczne „zadowolające się” powoływaniem – w prawno Karnej ocenie *Kirchenaustritt* – wyłącznie kan. 1371 n. 2 w kontekście kan. 222 § 1, czyli, mówiąc wprost – nazywaniem występku, tradycyjnie identyfikowanego co najmniej jako schizma, zwykłym nieposłuszeństwem (biskupowi) w przedmiocie odmowy realizacji obowiązku materialnego wspierania Kościoła. Przytoczenie opinii Winfrieda Aymansa i Klause Mörsdorfa: *Wer seine Distanz zur Kirche in so greifbarer und schwerwiegender Weise öffentlich bekundet, muß in Kauf nehmen, daß dies als Abfall von der Kirche verstanden wird* (*Schisma gemäß c. 751*) – dość jednoznacznie wskazuje, że autor podziela poglądy, które dominowały przed ukazaniem się *Listu okólnego* z 2006 r. Czyni to jednak nie bez wahania, bo – jak zauważa – sprawę komplikują przepisy kanonicznego prawa Karnego o podmiocie sankcji Karnych, a zwłaszcza wyliczone w kanonach 1323 i 1324 KPK przesłanki uwalniające od odpowiedzialności Karnej oraz zmniejszające taką odpowiedzialność; jedne i drugie są okolicznościami wyłączającymi kary *latae sententiae*. Sam autor podaje przykład osoby, która „bez winy nie wiedziała, że do ustawy lub nakazu została dołączona kara” lub „działała bez pełnej poczytalności” (kan. 1324 nn. 9 i 10). Wniosek: jeśli zaciągnięcie sankcji kanonicznej miało być deklarowane na zewnątrz, obowiązkiem autorytetu kościelnego jest wnikliwe zbadanie wszystkich okoliczności subiektywnych. Nader słuszna jest tu konstatacja autora inspirowana wykładem znawcy przedmiotu

Wilhelma Reesa: *Deshalb darf die Kommunion erst dann verweigert werden, wenn die Exkommunikation bzw. das Interdikt verhängt oder ihr Eintreten förmlich festgestellt worden ist* (c. 915) (s. 77). I nic nie pomoże uwaga o nieskuteczności prawnych instrumentów (*das aber macht eine sanktionsrechtliche Behandlung [...] faktisch unmöglich*) wobec aktów *Kirchenaustritt*, które w Austrii rokrocznie dokonuje ponad 10.000 katolików. Podjęcie wątku oceny moralnej wystąpienia z Kościoła (w rozdziale zatytułowanym *Sündhaftigkeit des Kirchenaustritts?*) – z powołaniem kanonów 916, 1007, 1184 § 1 n. 3 KPK – stało się m.in. okazją, by przedstawić fragment wspomnianego wcześniej ustawodawstwa partykularnego archidiecezji Köln z 1937 r. (podtrzymanego na synodzie diecezjalnym w 1954 r.). Jednak, jak przyznaje autor, widoczny „gołym okiem” deficyt subiektywnego podejścia w ocenie *Kirchenaustritt* każe z rezerwą podchodzić do jakichkolwiek prób uniwersalizacji rozwiązań przyjętych w tym dokumencie. Z kolei merytorycznie istotne analizy dotyczące skutków wystąpienia z Kościoła znalazły się w części opracowania pod tytułem *Die innerkirchliche Situation des »ausgetretenen« Katholiken*, w których najpierw jeszcze raz zostały wzięte „pod lupę” przepisy kanonów 915, 1007 i 1184 § 1, a następnie przepisy regulujące kwestię intencji (dyspozycji) przyjęcia poszczególnych sakramentów. W ostatnim segmencie opracowania autor pomieścił fragment postanowień instrukcji episkopatu austriackiego z 2010 r. (omówionego wyżej dokumentu: *Erklärende Ausführungen der Österreichischen Bischofskonferenz nach c. 34 CIC*).

Pozycja wydana przez Sekretariat Generalny Konferencji Episkopatu Austrii jest dziełem szczególnym. Sięgając po tę publikację, fachowo przygotowany czytelnik z pewnością doceni wartość proponowanych rozwiązań prawnokanonicznych w obliczu – nękającego chrześcijaństwo Zachodu – zjawiska występowania z Kościoła. Trzeba wszakże dodać, iż z uwagi na duże zainteresowanie niniejszą tematyką austriacki wydawca zadbał o to, by ważne treści wolumenu (zwłaszcza w jego części doktrynalno-prawnej) były zrozumiałe dla szerszego grona odbiorców. Książkę wypada więc polecić wszystkim, których nurtuje pytanie: jak i na ile skutecznie Kościół w Austrii stawia czoła wyzwaniu będącemu niewątpliwie smutnym przejawem laicyzującego się świata.

Ks. Andrzej Pastwa

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 44,2 (2011), s. 630–635

Der Kirchenaustritt im staatlichen und kirchlichen Recht, hg. E. Güthoff, S. Haering, H. Pree, Freiburg–Basel–Wien 2011, 179 s. [Quaestiones Disputatae, hg. P. Hünermann, Th. Söding, Bd. 243].

Wydawca renomowanej serii Quaestiones Disputatae (Verlag Herder) zdecydował o udostępnieniu szerokiej opinii publicznej materiałów interdyscyplinarnego sympozjum zorganizowanego 11–12 V 2010 r. przez znany Instytut Kanonistyczny Klaus-Mörsdorf-Studium für Kanonistik w Monachium. Trafność tej decyzji w obszernym Wstępie (s. 10–18) uzasadnia znany kanonista, profesor wymienionego instytutu Helmut Pree. Jego zdaniem, problematyka *Kirchenaustritt* przekracza – co oczywiste – horyzont prawa kanonicznego jako dyscypliny naukowej; dziś wszelako ze względu na dramatycznie